

SOLMAZ HACIYEVA
Bakı Biznes Universiteti
H.zerdabi kuc 88 a.
solmaz@mail.ru

AVROPA DİLLƏRİNDƏN ALINMIŞ TERMİN VƏ TERMINOLOJİ SƏCİYYƏ DAŞIYAN SÖZLƏR

Xülasə

Azərbaycan dilinin terminologiyası milli və beynəlxalq terminlər sistemindən ibarətdir. Bu qarşılıqda sözlər Azərbaycan dili qrammatikasına müəyyən tələblərinə tabe olur. İqtisadi terminlərin düzgün istifadə edilməsi məsələləri yalnız terminologiyanın deyil, bütövlükdə dilçiliyin də vacib məsələlərindən biridir. Son illər dildə terminlərin sayının artması müşahidə edilmişdir. Terminlərin kəmiyyət inkişafı terminlərin cümlədə sui-istifadəsinə gətirib çıxarır. Terminlərin multivariasiyası terminlərin düzgün işlədilməsinə xələl gətirir.

Konkret nümunələr əsasında, bir çox terminlərin aradan qaldırılmasına yol açılmışdır. Sosial-iqtisadi baxımdan bazar iqtisadiyyatına keçid ilə əlaqədar olaraq, cəmiyyətdə terminlər və alınma sözlər artmaqda davam edir. Bu məqalədə ingilis dilli sözləri və terminləri müxtəlif yollarla təhlil olunur. Bu məqalədə Azərbaycan dilinin ingilis, alman, italyan alınma sözlər vasitəsilə zənginləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Məlumdur ki, alınma sözlər inteqrasiyası dilin daxili strukturuna təsir edir, leksik inteqrasiya isə dilin zənginləşməsində böyük rol oynayır. Yeni vahidlərin yeni anlayışları, keyfiyyəti qaldırmaqla, müəllif bu növ alınma sözlərin semantik çeşidini araşdırır. Bu yazıda, müəllif sözlərin dilçilik təfsirində rolların açıqlanmasını istədi, alınma səbəblərini izah etdi. Müəllif inanır ki, digər dillərdən gələn yeni terminlər doğma deyil, zəngin deyil, əksinə, dil əlaqələri nəticəsində zənginləşdirilmişdir.

Açar sözlər: Tender, kompensasiya, litenziya , komiknal

Dilin yeni sözlərlə zənginləşməsi və ictimai fikirdə yaranan mənalara dəyişilməsi ictimai həyatda və ictimai fikirdə yaranan yeni meyillərlə əlaqədardır. Dünyaya inteqrasiya ilə əlaqədar müxtəlif səhələrlə bağlı terminlər dilimizə daxil olmaqdadır. Dilimizdə elm və texnikanın müxtəlif sahələrində yeni-yeni terminlər dəqiqləşdirilir.

Bunun başlıca səbəbləri son illər müxtəlif ixtisas sahiblərinin olması və yazıları dərc olunan müəlliflərin dilin normalarına əməl etmək və bu məsələdə özlərini tam sərbəst hiss etməsidir. Hər bir dilin lüğət tərkibi inkişaf etməkdədir.

Cəmiyyət və həyatın inkişafı davam etdiyi müddətdə onun lüğət tərkibi də formalaşır, inkişaf edir. Bütün tərəqqi və nailiyyətlər ilk növbədə məhz dildə öz təzahürünü tapır. Tərəqqi və inkişaf bilavasitə bağlı olan dil bu prosesdən kənarda qalmır. Belə ki, baş verən yeni hadisə və proseslər, kəşf olunan hər hansı bir yeniliklər, onlarla bağlı məfhum və anlayışlar təfəkkür süzgəcindən keçərək dildə yeni sözlərin yaranmasına səbəb olur. Ancaq bu heç də hər zaman eyni olmur.

Hər bir dil baş verən inkişafa eyni şəkildə uyğunlaşa bilmir. Yəni dildə həmin yeniliyi əks etdirə biləcək yeni söz hər zaman dilin daxili imkanları ilə yaranmır. Bu zaman başqa dillərə müraciət olunur və yeni anlayış və ya məfhumu ifadə edən söz dilə başqa bir dildən alınır. (3 səh 57)

Elə bir dil mövcud deyil ki, onun lüğət tərkibində alınma sözlə təsadüf olunmasıdır. Ancaq bu sözlər dildə əksərən ehtiyac duyulduğu üçün alınır və əsasən də terminoloji leksikaya aid olur.

Dilin lüğət tərkibinə başqa dillərdən daxil olan sözləri 2 şəkildə qruplaşdırmaq olar : hər hansı bir ixtisas sahəsinə aid olan terminlər və gündəlik ictimai həyatda istifadə edilən ümumişlək qazanan sözlər. Ancaq mahiyyət baxımından terminalma və sözalma bir-birindən bir o qədər də fərqlənir . Hər iki halda dil başqa bir dildən sözü olduğu kimi qəbul edir , ondan istifadə edir. Terminalmada isə alınma termin müəyyən sahəyə aidliyi sahə anlayışının ifadə edir və yalnız sahə mütəxəssislərinin dilində işləkdir. Alınma termin heç də hamı tərəfindən anlaşılıb başa düşülmür, ancaq mütəxəssislər tərəfindən qavranılır. . (1 səh 27)

Dilə daxil olan alınmaların böyük bir qismi bəzən dəyişikliyə uğramadan , olduğu kimi daxil olur. Bu tipli alınmaların əksəriyyəti beynəlmiləl sözlərdir. Bu tipli alınmaların əksəriyyəti beynəlmiləl sözlərdir. Yəni o söz məfhum yarandığı zaman ona ilk olaraq verilən adıdır. Dünya dillərinin hər birində də o sözü qarşılığı olacaq söz olmadığından və ya başqa səbəblərdən dünya dillərinin hər birində o məfhumu ifadə edəcək bir söz qəbul edilir.

Alınmalar dildə heç də azlıq təşkil etmir. Xüsusilə müstəqillik qazandığımız müasir dövrdə Avropa xalqları ilə yaxınlaşma ,elmi,mədəni qarşılıqlı əlaqələr Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə də öz təsirini göstərmiş, söz alınmasının vasitəsiz sistemi fəallaşmış ,terminologiyamızda Avropa qatının dinamizmi daha da intensivləşmişdir.

S.A Sadıqova yazır : “ Müasir Azərbaycan dili ümumiyyətlə söz yaradıcılığı baxımından geniş imkanlara malikdir. Elə buna görə də bu və ya digər məfhumun ifadəsi üçün termin müəyyənləşdirilərkən ,yaradılarkən ilk növbədə bu dilin tərkibinə dərindən nəzər salınmalı imkan və vasitələrdən səmərəli surətdə istifadə olunmalıdır ”.

Azərbaycan dilçiliyində elmi-tədqiqat işlərində, normativ dərsliklərində Avropa dillərindən alınmalardan ümumi şəkildə bəhs olunmuşdur. Azərbaycan dilçiliyində Avropa dillərində söz alınmasına aid ilk müstəqil tədqiqat işi N.M.Məmmədovanın “ Müasir Azərbaycanın ədəbi dilində Avropa mənşəli beynəlmiləl sözlər ” adlı namizədlik dissertasiyasıdır. Müəllif beynəlmiləl sözlərin Azərbaycan dilində struktur modellərindən , fonetik morfoloji və leksik-sematik xüsusiyyətlərindən ümumiləşmiş şəkildə bəhs etmişdir. Müasir Azərbaycan dilçiliyində Avropa mənşəli leksik alınmalar problemi daha əhatəli və sanballı şəkildə A.Qarayevin “Azərbaycan dilində Avropa dillərindən alınma sözlər adlı doktorluq dissertasiyasında və S.N xəlilovanın “İnternasional terminlər” adlı monoqrafiyasında araşdırılır.

Xüsusilə, son illərdə integrasiya və qloballaşma fonunda baş verən yeniliklər çox vaxt beynəlmiləlləşən sözlərlə ifadə olunur. Bu sözlər də əsasən, Avropa dillərində daha doğrusu , onların kökü olan Latın və İtalyan dillərinə məxsusdur.Avropa mənşəli terminlər dilimizdə publisistik məqalələr həmçinin xarici elmi-kütləvi ədəbiyyatın tərcümə edilməsi vasitəsilə daxil olmuşdur.

Avropa mənşəli iqtisadiyyat terminləri Azərbaycan dili terminologiyasına həm də vasitəli dillə keçmişdir. Azərbaycan dili iqtisadi terminologiyasına latın mənşəli terminlər bir qayda olaraq rus dilindən keçmişdir. Rus dili latın sözlərini vasitəli və vasitəsiz şəkildə ən çox XVII və XVIII əsrlərdə Qərbi Avropa dillərindən alınmış və mənimsənmişdir. Latın mənşəli terminlərə misal olaraq aşağıdakı iqtisadiyyat terminlərini göstərmək olar. Məs: akkulkasiys, debet,lebitor, depozit, dostasiya,emosiya, inventariyasiya, integrasiya, kalkulyasiys, -kompeksasiys, lisenziys, komiknal, potensial, konsorseem və s.

Latın mənşəli terminlərin Azərbaycan dili iqtisadi terminologiyasına keçid yolları aşağıdakı kimidir.

Latın dili – Fransız dili – Rus dili – Azərbaycan dili

Accidere - accise – аксуз – aksiz (mal)

În+dorsum – endossement – indossament – индоссамент – indossament (mal)

Bursa – börse – биржа – birja

Optio – option – опцион – opsiyon (iqt)

investire – investition – инвестиция – investisiya

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra iqtisadi əlaqələrin ,birbaşa əməkdaşlığın əsası olan bazar münasibətləri geniş inkişaf etməyə başladı. İqtisadi, mədəni qarşılıqlı əlaqələrin nəticəsi kimi fransız dilinin Azərbaycan dilinə təsiri konkret olaraq iqtisadiyyat sahəsində yeni terminlərin yaranmasına yol açdı. Aşağıdakı fransız mənşəli iqtisadiyyat terminlər buna misaldır :

Cabotage – kabotaj (iqt)

Force majeure – fors major (iqt)

Cannaissement – konosament (iqt,dəniz)

Azərbaycan dili iqtisadi terminologiyasında italyan mənşəli sözlərə nisbətən azlıq təşkil edir .

Məsələn : bankrot,qalanterys,impert,lombard,firma və s.

İtalyan terminlərinin Azərbaycan dili iqtisadi terminologiyasına keçid yolları müxtəlifdir.

İtalyan dili – Rus dili – Azərbaycan dili . (2 səh 21)

Valyuta – валюта – valyuta (mal)

Firma – фирма – firma

Azərbaycan dili iqtisadi terminologiyasında roman dillərindən müqayisədə german dilləri daha geniş yer tutmuşdur.

İngilis - Azərbaycan əlaqələrinin hazırkı mərhələsi respublikamızla iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi ilə bağlıdır. Azərbaycan dili terminologiyasına ingilis mənşəli terminlərin keçid yollarını aşağıdakı kimi müəyyənləşdiririk

İngilis – Azərbaycan dili

Business – biznes (iqt)

Broker – broker

Discont – discont

Marketing – marketing

Manager – menecer

Tender – tender

Alman dili mənşəli terminlər : Akkreditiv , banker , birja , makler , rentabel. Ümumiyyətlə terminlər fikrin konkretliyini təmin edən əsas vasitələrdən biridir . Müvafiq terminlər olmasaydı onda bütün fikirləri təsviri təqribi yolla vermək lazım gələrdi. Nəzərə almaq lazımdır ki, terminlər ilk növbədə elm və texnikaya mənsub vahidlərdir. Onlar hər hansı bir sahəyə dair ədəbiyyatlarda geniş istifadə olunur.

Bu zaman terminlərin düzgün işlədilməsi, dəqiq seçilməsi çox əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat:

1. Qarayev A. "Azərbaycan dilində Avropa dillərindən alınma sözlər", Fil. E. D., Bakı, 1990.
2. Həsənova Ə. H. "Dilimizin terminologiyasının zənginləşmə yolları", Bakı, 1990.
3. Xəlilova S. H. "İnternasional terminlər". Maarif, Bakı, 1991.

C. Гаджиева

**Терминология, произведенная от европейских языков
и их терминологических характеров**

Резюме

Терминология азербайджанского языка состоит из системы национальных и интернациональных терминов. Эти заимствованные слова подчиняются определенным грамматическим требованиям азербайджанского языка.

Вопросы правильного использования терминов в средствах экономики являются одним из актуальных вопросов не только терминологии, но и языкознания в целом. В последние годы прослеживается тенденция роста количества терминов в языке. Количественный рост терминов способствует к неправильному употреблению терминов. Один и тот же термин часто употребляется в различных вариантах. Многовариантность терминов затрудняет решение вопроса упорядочения терминов.

На основе конкретных примеров выявляются пути устранения многовариантности терминов. Исследуются термины заимствования слова и заимствованное слова в социально экономических терминах, которые используются в обществе с переходом к рыночной экономике. В публикации анализируются английские слова и термины заимствованные разными путями. Статья рассматривает обогащение азербайджанского языка за счет английских, немецких, итальянских заимствований. Известно что, интеграция заимствований затрачивает внутреннюю структуру языка.

В то время лексическая интеграция обогащает принимающий язык новым содержанием, новыми понятийными единицами, поднимая его на качественно новый уровень. Автор исследует семантический ареал этих заимствований.

В этой статье автор хотела раскрыть роль терминов в языкознании, объяснить причины путей и поступления. Автор считает что, новые термины поступавшие из других языков не обозначают что родной язык небогатый, наоборот он обогащается с языковыми связями.

Ключевые слова: тендер, компенсация, литензия, комуникал

Specific Terminological words borrowed from European languages

Summary

Terminology of the Azerbaijanian language consists at the system of national and international termines. These interrelated words requires the demands of certain grammatical in the Azerbaijani language.

In this article the question at hand is the economic terms. The tendency of the increase of terms in the economic sphere are taking place in recent years. Quantitative increase of terms leads to the wrong usage of terms.

Terms that encompass various meanings impede to solve the problem of terms used incorrectly. The reasons of the increase in the number of economic terms are precised in the article. The publication touches borrowing words and phrases in using in the society while connecting with translation to market economy. The article gives analysis the types of borrowing economic terms by different ways. The author has defined the areals of the words and terns in Azerbaijan language. Words and terms borrowing from English in different times is object of the article. The meaning expand of lexical- terminological units is investigated in the article.

The author tried to clear up the playing role of the terms in the language, explained their entrance to the language. The author is in such thought that the borrowings in the language don't show its poorness, but its richness by the language contacts.

Key words: licence, compensation, komunical, tendency.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.05.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 12.06.2019

Filologiya elmləri doktoru, dosent Aygün Məmmədova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur